

A HONVÉDTISZTEK FEGYVERLETÉTELE GYULÁN

– Németh Csaba –

„Ügyünk Világosnál meghalt, Sarkadon ki volt terítve,
s Gyuláról megindult a világ legnagyobb gyászmenete,
s itt Aradon megtörtént a temetkezés.”

(Degré Alajos)

Kevésbé közismert, hogy a világoosi fegyverletételkor a honvédtisztektől nem vették el oldalfegyvereiket. Teljes lefegyverzésükre akkor került sor, amikor az oroszok átadták őket az osztrákoknak. Ez a szomorú esemény pedig Gyulán történt. De hogyan kerültek ők Gyulára, s pontosan mikor és hol fegyverezték le őket?

Sok visszaemlékezés maradt fenn az utókorra, ám ezek gyakran egymásnak ellentmondó tényeket rögzítenek. Túl gyorsan követték egymást az események, a megrázkódtatások. Gyakran tévedhetett 1–2 napot az, aki nem frissen vetette papírra az emlékeit. Mindenfelé a zűrzavar, a kapkodás, a központi irányítás teljes hiánya, és az ebből adódó rendezetlenség képével találkozunk. Hiába ismerjük például valakinek a szolgálati beosztását, a naplója korántsem biztos, hogy a legységének sorsára vonatkozóan is felvilágosítást adhat. A honvédségből a fegyelem lazulása, a rendbomlás következményeként egyre többen indultak haza, vagy kisebb csoportokban megpróbálták eljutni a még kitartó Komáromba, hogy tovább harcolhassanak. Valószínűleg az oroszok sem vették tekintetbe a magyar hadrendi beosztást, hanem a foglyok elszállításánál csak ad hoc módon összeállított csoportokkal operáltak. Ezzel magyarázható, hogy azoknak a tiszteknek egy részét, akik Világosnál tették le a fegyvert, nem Gyula érintésével, hanem Borosjenőn és Bélen keresztül vitték Aradra. Ugyanígy a Vécsey-hadtest borosjenői lefegyverzése után is voltak, akiket nem Szőlős-Világoson, hanem Gyulán keresztül szállítottak Aradra.¹

Azoknak a honvédtiszteknek a sorsát kívánjuk most bemutatni, akik Gyulára kerültek, s itt voltak kénytelenek megválni szeretett fegyvereiktől.

Görgey Artúr tábornok augusztus 11-én hajnalban értesült a temesvári csata elvesztéséről, s ezután lemondásra szólította fel Kossuth Lajos kormányzót és a kormányt. Ahogy ez megtörtént, a délután összehívott haditanács mindössze két ellenszavazattal jóváhagyta a tábornok elképzelését az oroszok előtti fegyverletételről. Görgey még az est folyamán értesítette az orosz sereg III. (a hozzá legközelebb állomásozó) hadtestének parancsnokát, Rüdiger tábornokot fegyverletelési szándékáról. „Azért teszem pedig le az orosz előtt a fegyvert, mert ennek engedni kénytelenek valánk, de én részemről, mint fővezértek, mint magyar soha el nem fogom ismerni, hogy az osztrák legyőzött bennünket”² – jelentette ki másnap este a katonái előtt.

Augusztus 13-án a még együtt maradt magyar erők legerősebbike, az a hadsereg, amely pár hónappal korábban több fényes diadalt aratva felszabadította hazánkat, s annak

¹ Egressy 147–155.; Hentaller 204.; Patai 458–460.

² Görgey Artúr II. kötet 416.; Dutka 169.

fővárosát, Budát is sikeresen visszavítva; ez a hadsereg volt ekkor kénytelen megválni a fegyvereitől a Világos és Szőlös közötti síkon.

Milyen erők alkották ezt a hadsereget? Görgey közvetlen parancsnoksága alá három hadtest tartozott: az I. Nagysándor József, a III. Leiningen-Westerburg Károly, valamint a VII. Poeltenberg Ernő tábornok vezetése alatt. Ez ekkor körülbelül 26000 katonát jelentett. Útközben csatlakozott hozzájuk Knezić Károly tábornok 2500 fős tokaji különítménye, valamint az Aradon szerveződő tartalékhadseregnek egy 5000 emberből álló, jobbára még fegyvertelen hadosztálya Querlonde Ferdinánd ezredes irányításával. Jelentős számban csatlakoztak még Aradon a kormány mellett, a hadügyminisztériumban szolgáló (vagy éppen szolgálaton kívül álló) tisztek, s néhányan a már felbomlóban lévő tiszai hadsereg idevetődött katonái közül is. A fegyverletételhez nagyjából 33000 honvéd sorakozott fel (köztük 1438 főtiszttel), 144 ágyúval. Létszámát tekintve nem is tűnhet soknak ez a sereg, hiszen alig 1/5-ét teszi ki az összhaderőnek. Más képet kapunk viszont, ha a fegyvernemeket, illetve a tisztikaron belüli arányokat vizsgáljuk. A lovasságnak és a tüzérségnek például közel a harmada ott volt. Az ezredesi állománynak közel 40%-a, s a 34 tábornok közül 12. Így már méltán állíthatjuk, hogy nélkülük aligha lehetett volna a továbbiakban eredményes ellenállásra gondolni.³

Görgeynek mégis feltétel nélkül, pusztán kényre-kedvre kellett megadnia magát. Az orosz sereg parancsnoka, Paszkevics tábornagy ugyanis kijelentette: a cár nem alkuszik, és nem fogad el feltételeket. Rüdiger tábornok viszont nem tűnt ilyen közszívűnek. Ő hajlandó volt néhány kérésnek eleget tenni, már amennyire ezt a hatásköre megengedte. Szavatolta például, hogy a fegyverletételre kizárólag orosz katonák előtt kerüljön sor, hogy ingó vagyonát mindenki szabadon megtarthassa, s még ahhoz is hozzájárult, hogy a tisztek (az őrmesteri rangon felüliek) megtarthassák oldalfegyvereiket.

Az utókor talán elcsodálkozik ez utóbbi kikötésen, hiszen hogyan is néz ki egy olyan fegyverletétel, ahonnet fegyveresen lehet távozni; vagy lekicsinylően legyinthet, mondván: ugyan mit is kezdhettek volna egy szál karddal és pisztollyal a kezükben, kár is foglalkozni ezzel az aprósággal. Ami a dolog jelentőségét illeti, az kissé bővebb magyarázatot igényel. Általánosnak mondható a korban, hogy a tisztekkel és a legénységgel más megítélés szerint jártak el. Nem csak Rüdiger tett ilyen megkülönböztetést, hanem később Haynau, s korábban, például Arad várának bevételénél, maguk a magyarok is. Ebben a kapitulációs okmányban (kelt 1849. június 28-án)⁴ szerepel az a momentum is, hogy a tisztek megtarthatják a kardjaikat. A világosi eset tehát korántsem tekinthető példa nélkülinek. Miért kell akkor mégis méltányolnunk Rüdiger tábornok eljárását? Mit jelentett ez a nemes gesztus az adott korban?

A már említett aradi kapitulációs okmányban ezt az eljárást az ellenfél „hősieségének és tántoríthatatlan kitartásának” elismerésekével indokolták. Ez Világosnál sem jelenthetett mást! Az orosz hadsereg ezzel a gesztussal tehát a honvédség bátorsága és hősies helytállása előtt tisztelgett. Ez pedig nem kis dolog, főleg ha összevetjük az osztrákok álláspontjával, akik még csak tényleges, reguláris katonaságként sem voltak hajlandók elismerni a magyar hadsereget, csupán lázadó hordákat emlegettek, s tisztjeinket is csak lázadófőnökökként, banditavezérekként kezelték. Rüdiger azonban e gesztus megítélésével közvetetten elismerte, hogy egy reguláris hadsereggel állt szemben. Hasonló értelmű gesztusai miatt később több kellemetlensége is támadt Haynauval szemben.

³ A számításokat *Bona* 51–60. és 65. valamint *Gracza* V. kötet 740. alapján végeztem.

⁴ *Gracza* V. k. 558.

Ennek a megtiszteltetésnek óriási morális hatása volt katonáinkra. Joggal érezhette úgy mindenki, hogy amíg a kardja az oldalán van, nem lehet fogoly. Bizakodva nézhettek a jövőbe. S ezt a bizalmat az orosz hadvezetésnek is érdekében állt táplálnia, hiszen sok volt a még le nem fegyverzett alakulat. Nehéz eldöntenünk, hogy részükről csupán jóindulatú megtévesztésről vagy inkább szándékos félrevezetésről volt-e szó? Tény azonban, hogy az oroszok nem minden alap nélkül vigasztalhatták a tisztjeinket. Tudták ugyan, hogy a háború előtt kötött megállapodás értelmében ki kell szolgáltatniuk a hadifoglyait, de időközben arra is rákérdeztek, hogy mitévők legyenek, ha Görgey letenné a fegyvert. Haynau július 25-i válasza szerint (igaz, ekkor még abban bízott, hogy öelötte történne meg ez a fegyverletétel) a fővezér példáját követő tiszteknek az életét garantálni lehetne.⁵ Lehet, hogy a cár katonái ennek tudatában ígérhettek bántatlanságot a magyaroknak. Egyébként is arra törekedtek, hogy bizalmat ébresszenek maguk iránt. Ezzel akaratlanul is tápot adtak azoknak a honvédek közt terjengő kósza híreknek, miszerint a tiszteket rangjuk megtartásával átveszik a cári hadseregbe. Sőt, olyan vad elképzelések is lábra kaptak, hogy Görgey tulajdonképpen szövetkezett az oroszokkal, s rövidesen együtt fogják lerohanni Ausztriát.⁶

Miért állt Oroszország érdekében ezeknek a híreszteléseknek a megtűrése? A cár a háború mielőbbi lezárását sürgette, márpedig Görgey seregén kívül más alakulatok is voltak még az országban. Joggal szerették volna elérni azt, hogy ezek is mielőbb kövessék a fővezér példáját. Ezt pedig előmozdíthatta az, hogy Görgey az orosz fogság kedvező tapasztalatairól számolhatott be a többi seregparancsnokhoz küldött leveleiben. A honvédségnek szerinte „*olyan bánásmódban van része, amely meglep, sőt szinte megszégyenít bennünket... szívélyes és lovagias.*”⁷

Nem is maradt el a várt hatás! Először Damjanich János tábornok lépett Görgey nyomaiba. Augusztus 17-én délután megnyitotta Arad várának kapuit az orosz csapatok előtt. Dévánál augusztus 18-án a tiszai hadsereg Bem és Guyon tábornokok által vezetett maradéka tette le a fegyvereit, a dél-erdélyi csapattöredékekkel történő egyesülése után. Vécsey huszárszádai élén egyenesen Nagyváradra, az orosz főparancsnokságra vágatott (augusztus 21-én), míg gyalogságát augusztus 20-án, Borosjenőn fegyverezték le. Frummer ezredes csapatának lefegyverzésére 21-én került sor Hátszegen, Dessewffy Arisztid tábornok és Lázár Vilmos ezredes pedig kivételesen az osztrákok előtt kapituláltak augusztus 18-án, Karánsebesen. Rajtuk kívül már csak Zsibónál volt egy magyar csapat: Kazinczy Lajos ezredes mármarosai tartalékhadosztálya egyesült itt 22-én székely és észak-erdélyi alakulatokkal. Másnap ők is megkezdték a tárgyalást az oroszokkal, s a fegyverük letételére 25-én került sor. Ők adták meg magukat utolsóként a mozgó csapa-

⁵ Például Sáfrány Mihály is csak augusztus 23-án, Gyulán jegyezte be naplójába: „*Tegnap tudtuk meg plakátokról, hogy fogjuk vagyunk.*” = Sáfrány 4.; vagy Szalkay 64.: „*Míg az oroszok között voltunk... ki sem gátolt szabadságunkban, mehettünk, amerre akartunk..., de kit az osztrákok megkaphattak, elfogták és kifosztották mindenéből, ennél fogva többen tanácsosabbnak tartottuk megmaradni az oroszok között.*”; AVT. II. kötet 11. Haynau, Paszkevics és Rüdiger levelezését lásd a 11–94. oldalakon; Katona, 33.

⁶ *Degré* 156. és 159.

⁷ *Pach* 211.

tok közül. Munkács augusztus 26-i kapitulációja után már csak az ország két legnagyobb erődjé: a péterváradí és a komáromi tartotta magát.⁸

A különböző helyszínekről a legkülönbözőbb utakon kerültek katonáink az osztrákok fogságába. Ha meg akarjuk tudni, hogy közülük kik fordulhattak meg Gyulán, meg kell vizsgálnunk, hogy mi történt az egyes alakulatokkal a fegyverletételüket követően.

Kezdjük a fősereggel!

Rüdiger, bár tudta, hogy az előzetes megállapodás szerint ki kellene szolgáltatnia a foglyait Haynaunak, mégis úgy rendelkezett, hogy Nagyváradra, az orosz katonaság főhadiszállására vigyék őket. Bizonyára időt akart nyerni, míg a cár döntése megérkezik, hiszen a nem remélt új helyzet alapján nem tarthaták lehetetlennek a korábban kötött megállapodás megváltoztatását sem. Haynau viszont már ezt az intézkedést is „szörnyű szerencsétlenül”-nek minősítette. Főként az dühítette fel, hogy „a lázadók 3000 kocsit raktak meg a legértékesebb rakománnyal, a kormány tulajdonával. Az oroszok kifosztottak minden kocsit...mindent elvitt az ördög.” Már a fegyverletétel másnapján közölte a császárral, hogy személyesen fog beszélni Paszkeviccsel, de végül tartalékhadteste parancsnokát, Liechtenstein tábornokot küldte el Nagyváradra, hogy a foglyok kiadatását megsürgesse. Az említett szekerek átvizsgálásával pedig Reischach tábornokot, az I. hadtest egyik dandárjának a parancsnokát bízta meg. Paszkeviccs időközben felmérte, hogy mekkora diplomáciai bonyodalom származna a honvédek Nagyváradra irányításából, s megváltoztatta Rüdiger intézkedését. Arra hivatkozva, hogy a Nagyvárad–Arad közötti fűutat szabaddá kell tenni a csapatmozgások számára, a foglyok tartózkodási helyéül Sarkadot jelölte ki.⁹

Miért éppen Sarkad jött szóba?

Haynau 15-én arra kérte Paszkevicset, hogy a foglyok közül azokat, akik korábban a császári seregben szolgáltak, Aradra, a többieket pedig Pesten át Pozsonyba küldje. Az orosz fővezér ugyan meg akarta várni a cár válaszát, de bizonyára jónak látta olyan helyen felállítani a fogolytábort, ahonnan akár Pest, akár Arad, vagy éppen Nagyvárad felé is könnyen el lehet jutni. E kíváncsúnak pedig – mivel a honvédek ekkor már Nagyszalontánál jártak – Sarkad felelt meg leginkább.

⁸ A fegyverletételekhez: Arad: AVT II. 54.; Déva: HL 48/49. 43/344.; Borosjenő: HL 48/49. 43/430.; Hát-szeg: HL 48/49. 44/58.; Karánsebes: HL 48/49. 43/426.; Zsibó: HI 48/49. 44/137. A várak feladása: *Horváth* III. kötet 525–528.

⁹ Az eredeti szerződés megváltoztatásának óhaját tükrözte Paszkeviccs tábornagnak a cárhoz írott augusztus 15-i levele is: „*Akasztófára juttathatom-e mindazokat, akik felséged jóságában reménykednek?*” Bár amnesztiát javasolt adni, s az ország régi alkotmányának helyreállítását, jó katonaként tudja azt is, hogy mivel a többi magyar alakulat is követi Görgey példáját, nem fogja halasztani a tisztek Ausztriának történő kiszolgáltatását. = *Katona* 33–34.; *Szalkay* 63.: Nagysándor is úgy tudta: „*az orosz tábornok megígérte, hogy nem fogja átadni a fegyvertelen hadsereget az osztrákoknak mindaddig, míg cárja az osztrák császártól az egész magyar nemzet számára különleges amnesztiát nem fog kieszközölni, s addig is a tiszteknél meghagynak kardjaik, s rangjuk szerinti havidíjaikat fogják húzni.*” Haynau levelei: AVT II. 64. és 51–53.; HL 48/49. 43/100. valamint 43/154. és 43/149.; Rüdiger augusztus 14-én még Nagyváradot, de 16-án már Sarkadot jelölte meg úti célként: AVT II. 31. illetve 46.; *Görgey Artúr* II. 432.: Görgey is úgy értesült, hogy augusztus 15-én Kisjenőről még Nagyváradra indították el a foglyokat, de Nagyszalontáról váratlanul visszafordították őket Sarkadra; A változás indoklása: *Görgey István* III. kötet 637.; Haynau augusztus 15-i levele: AVT II. 38.

Mi történt a foglyokkal, amíg eljutottak Sarkadra?¹⁰ Drozdov orosz főhadnagy szerint 13-án este, a fegyverletételt követően „a 2. könnyűlovas hadosztály odavonult a magyar sereg arcvonalához és nekilátott a hadifoglyok átvételének, ami este nyolc óra körül fejeződött be. Aztán még sötétedés előtt a lefegyverzett katonák oszlopa, lovasságunk fedezete mellett hallgatagon megindult.” Rüdiger tábornok segédtsíztjének feljegyzéséből azt is megtudhatjuk, hogy az éjszakai órákban a honvédek nagy tömegének őrzése óriási zűrzavarral járt. Ezt kihasználva a foglyoknak csaknem egyharmada megszökött. A Rüdiger-féle hadtest Kisjenőn felállított főhadiszállására hajnali négy óra tájban érkezett meg a menet. A legénységet táborban helyezték el, maga a tisztikar a városban kapott szállást. Az oroszok foglyaik ellátásáról is gondoskodtak. A főtiszteknek naponta egy, a törzstiszteknek két ezüstforintnyi juttatást (ezek már nem Kossuth-bankók voltak, hanem a cári sereg mellett működő Almássy gróf által kibocsátott kék színű papírpénz), a legénységnek pedig húst és kétszersültet adtak. Könnyen voltak nagylelkűek az oroszok, hiszen a háború során felmerült költségeiket megtérítették az osztrák kormánnyal.

Akad olyan visszaemlékező is, aki szerint a tisztek az est folyamán helyben maradtak, a szőlősi mezőn. Valószínűleg azon alakulatok előljáróiról lehet szó, amelyek már este későn, utolsóként érkeztek meg a fegyverletétel helyszínére. Reggel azután őket is tovább kísérték, s 9–10 óra körül ők is megérkeztek Kisjenőre. A Nagysándor-féle I. hadtestből néhányan azonban az est folyamán Borosjenőre kerültek, másnap pedig Béltre szállították át őket, ott várták be sorsuk beteljesedését.¹¹

Hogyan élték át ezt a helyzetet a magyar tisztek? „Vitéz seregiünk legénysége hadifoglyokul hajtattott el csorda módjára két sor idétlen s tromba orosz gyalogság közé szorítva” – búslakodott báró Podmaniczky Frigyes huszárszázados. A bánásmódra azonban nem lehetett panaszkodni: „Az orosz tisztek előzékenyen, udvariasan bántak velünk... Kínálták italaikkal, bizalmas társalgásba ereszkedtek... és a hihetetlenéig szép dolgokat helyeztek kilátásba.”¹²

Rüdiger Kisjenőn Görgeyt és vezérkarát ebédre is meghívta. Ez a cselekedete mérhetetlenül felbosszantotta Haynaut: „ezekkel a lázadó főnökökkel... nem csak azt a kíméletet tanúsították, amit az emberiség és a hadi szokások általánosságban előírnak a hadifoglyokkal kapcsolatban, hanem... bajtársként fogadták, sőt gróf Rüdiger... ünnepélyesen meg is vendégelte őket.” Még eltúrta azt is, hogy „nevezettek eddigi egyenruhájukban, oldalfegyverrel és szolgálati kintüntetéseikkel feldíszítve” jelenjenek meg, sőt még „az el-

¹⁰ Drozdov 566.; Rüdiger segédtsíztje 543.; Érdekes, hogy a 2. könnyű lovas hadosztály Glazenap altábornagy vezetésével eredetileg a II. hadtestbe (tehát nem Rüdiger alá!) volt beosztva. Első dandárát a 3. (Miklós nagyherceg) és a 4. (harkovi) ulánuszrezred, a 2. dandárát pedig a 3. (Olga nagyhercegnő) és a 4. (Hannóver királya) huszárezred képezték = *Katona*. 821.; Közülük 3 ezred kísérte a rabokat Gyulára. Az Olga-huszárok ezredesével, Palugyánszkyval – akinek az édesapja magyar eredetű volt – Degré Alajos is találkozott: *Degré* 156–160., de az ezred parancsnoka, legalábbis a somosi csata idején még az ugyancsak magyar karvai Orlay család leszármazottja, Orlay ezredes volt, a 4. (harkovi) ulánuszrezredet pedig Zemenskij ezredes vezette: *Katona* 899. és 911.; *Oszténkorff* 151.: a foglyokat Anrep parancsnoksága alatt 3 ezred könnyűlovas és 200 kozák kísérte.; *Király* 1885. január 1.: a hadianyagot pedig Nagyváradra a 17. (jeleci) gyalogezred kísérte. *Gergely* 27.; *Kőrösi* 1888. szeptember 1.; *Dutka* 172.: Zerinden a tisztek 5, a törzstisztek pedig 10 pengőforintot kaptak.

¹¹ *LT. Lengyel* 58.; *Egressy* 153–154.; *Molnár* 173.: „Simándon... egy napi parancs azt adta tudtára a tiszteknek csapda gyanánt, hogy a főhadiszálláson kitett protokollumba írják be neveiket a gage (zsold) fölvevése végett, melyet Gyulán fognak kikapni az osztrák hadi pénzárból.” – eszerint már Simándon eldőltnél, hogy Gyulára hozzák őket, de ezt más adat nem támasztja alá.

¹² *Podmaniczky* 286.; *Degré*. 156.

lenségeskedés szerencsés befejezésére pohárköszöntőt mondtak”, amire minden jelenlévő ivott is – fakadt ki a fővezér a császár előtt. Rüdigernek is felhánytorgatta, hogy „ezekkel a lázadókkal képesek voltak úgy bánni, mintha tisztességes hadifoglyok lettek volna... még azt sem tartották szükségesnek, hogy lefegyverezzék őket.” Rüdiger higgadtan és méltóságteljesen utasította vissza Haynau vádjait: „Nem tettem sem többet, sem kevesebbet, mint amennyit azoknak az embereknek a helyzete megkövetelt.”¹³

Görgeyt még aznap, 14-én délután Nagyváradra kísérték. Ő még úgy tudta, hogy serege is követni fogja, csak később értesült róla, hogy Nagyszalontáról visszafordították őket Sarkadra. A magyar főhadiszállásra érkező parancsokat Molnár Ferdinánd ezredes falragaszok útján tette közzé. Az ekkor Békéscsabán tartózkodó Hunfalvi Pál országgyűlési képviselő, még a 15-i hírek szerint is úgy tudta, hogy a magyar tiszteket Nagyváradon orosz hadbírótság elé fogják állítani. Ez a híresztelés még 17-én is tartotta magát.¹⁴

Szedlák Mátyás tüzérfőhadnagytól tudjuk, hogy „amint másnap Zerindre érkeztünk... fél napi pihenés végett beszállásoltattunk. Reggel (azaz 16-án) falragaszok hirdették, hogy a honvédtisztek aznap délután két órakor Sarkadra induljanak.” Zerinden a tisztek 5, a törzstisztek pedig 10 pengőforintot kaptak. Közben a foglyok száma megcsappant: a legénység nagyobb része (örmestertől lefele) amnesztiában részesült. Az amnesztiát augusztus 18-án Haynau is megerősítette, de még így is több, mint tízezer katona érkezett Sarkadra.¹⁵

„Sarkad gr. Almásy Dénes birtoka volt – jegyezte fel Degré Alajos huszárszázados – Egy nagy udvart, mely körös-körül juhaklokkal volt szegélyezve, kitarakított, s ide szállásoltattunk. Vihar és rossz idő ellen menedéket adtak a juhaklok. Igen meg voltunk elégedve a berendezéssel... juhokat, ökröket juttatott az ezred számára.” A várossal már kevésbé lehettek megelégedve. Azzal küldték ugyanis Nagyváradra Dutka Tivadar századost, hogy Paszkevicznál eszközöltesse ki Görgeyvel a Gyulára történő szabad átjárás lehetőségét.¹⁶

Az orosz vezérkar Anrep altábornagyot bízta meg a foglyok őrzésével.¹⁷ A szolgálatot a 2. könnyűlovas hadosztály 3 ezrede és a 32. kozákezred legénysége látta el. Rüdiger segédtisztjének, akit ekkor Anrep mellé rendelték, meglehetősen hízelgő véleménye volt új feletteséről. Szerinte „nem is lehetett volna nemesebb, jószándékúbb emberre bízni ezt az ügyet.” Lehetett is benne valami, hiszen korábban komoly összetűzése volt Paszkeviccsal, amikor a cári sereg fosztogatásairól tett nála panaszt. Az altábornagyot Nagyváradon maga Görgey győzte meg arról, hogy „a magyar nép rendkívül becsületes nép, s a magyar ember, ha egyszer megadta magát, megtartja szavát.” Anrep ennél fogva hozzá-

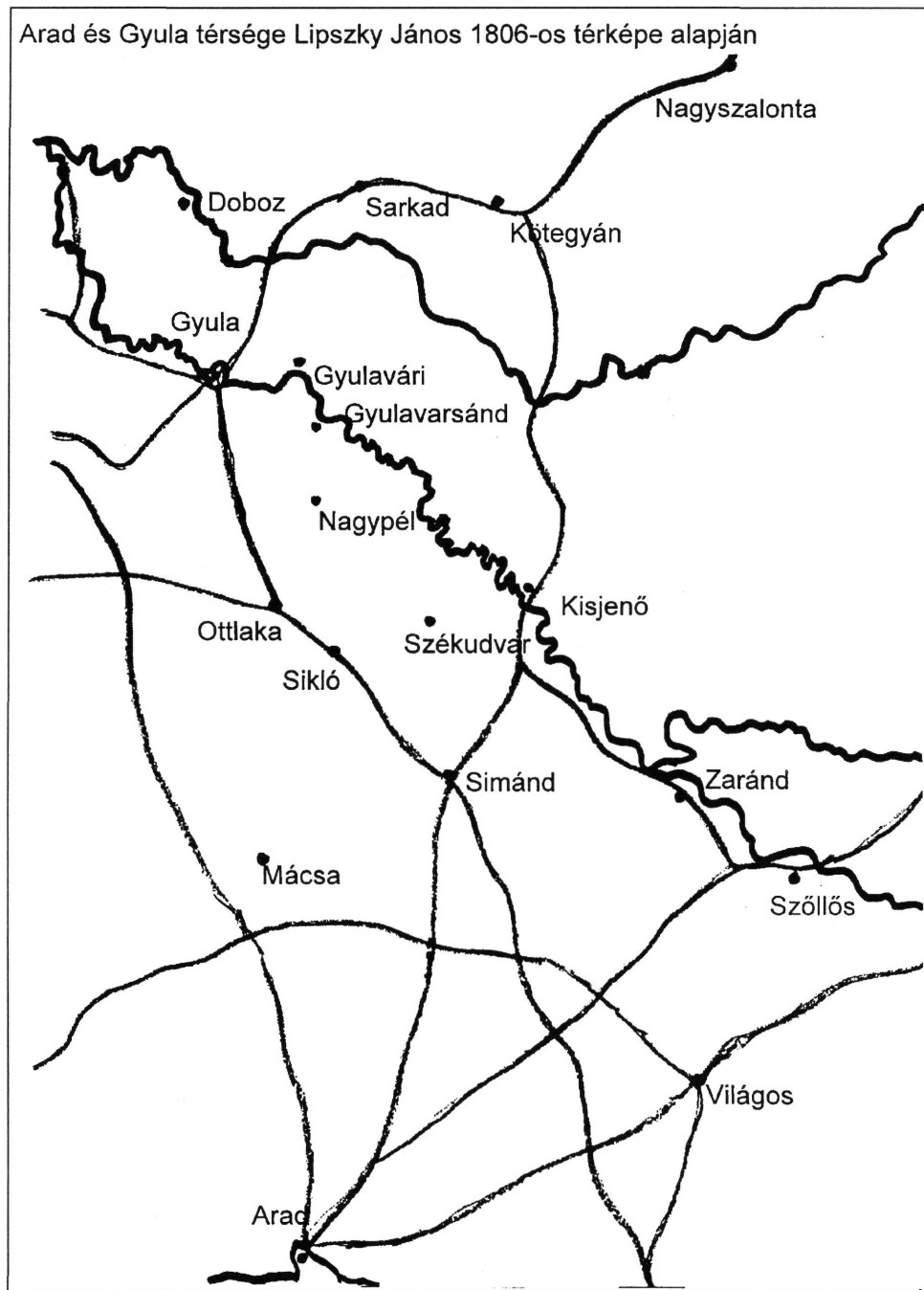
¹³ AVT II. 51–52., 61. valamint 89–91.

¹⁴ Görgey Artúr II. 432.; Szedlák 40–41.; Hunfalvi 338–341.; Dutka 171.

¹⁵ Szedlák 40–41.; Nyikolaj 326.; HL 48/49. 43/298.; Beniczky 365.: „Kisjenőről 17-én Sarkadra szállítottak.” Lovas 5.: Sarkadon harangszó jelezte, hogy sok muszka érkezik. A Fekete-Köröstől, a Vadaskert felől jöttek. A településtől délre, az urasági szérúk körül telepedtek le. Veresséknél, a református paplakban szállt meg Aulich, Dessewffy, Kiss Ernő és segédtisztje, Meszlényi. Este Poeltenberg is eljött. Másnap több ismerőst (pl. Havas Ferenc századost) is behozott magával a táborból. Szerinte az orosz ezredes megmondta a tábornokainknak, hogy még ma akár Arad, akár Komárom felé szabadon elmehetnek, de egyikük sem élt ezzel a felkínált lehetőséggel.

¹⁶ Degré 159.; Dutka 172.

¹⁷ Anrep, Joszip Romanovics (1796–1860) altábornagy az orosz 2. hadtest lovasdandárának volt a parancsnoka: BML, Magyargyulai rendeletek jegyzéke (Gy. R.) 171. 1850. (Implom-hagyaték, BML), ez valószínűleg az ulánusdandárt jelentette, mert a huszárdandár parancsnoka Alexander Alexius Woldemar Bagghafüved vezérőrnagy volt: Katona 472. és 877.

1. kép. A Körösök vidéke Lipszky János 1806-os térképe alapján (szerk.: Németh Csaba)

járult ahhoz, hogy „*a fogoly tábornokok és tisztek becsületszóra, szabadon járkálhassanak.*” Az alacsonyabb rendfokozatú katonákat a város mellett, egy fogolytáborban helyezték el Kőtegyán és Sarkad között, amelyet a cári sereg kordonnal zárt körül. Sarkad és környéke még így is kevésnek bizonyult ennyi ember ellátására. Nehezen lehetett biztosítani a katonák megfelelő ételmezését, s néhány nap múlva komolyabb probléma is jelentkezett. „*Az a terület, ahol el voltak helyezve fokozatosan temetővé alakult át – állapította meg a segédtsízt – az eltakarítatlanul ott maradt szemét, a kéthónapos szakadatlan eső, a hideg éjszakákkal változó forró nappalok és a sovány koszt a kolera nagymértékű okozóivá váltak, úgy hogy naponta körülbelül harmincan haltak meg. Az a veszély fenyegetett, hogy a szerencsétlen helyzet lázadásra ad alkalmat, ezért a tábornagy (Paszkévics)... megparancsolta a foglyok átszállítását Gyulára.*” Haynaunak címzett levelében Rüdiger tábornok is a kolerával indokolta a honvédtisztek Gyulára irányítását. Ennek következtében jutott el Gyulára néhány honvédtiszt augusztus 19-én.¹⁸

A város neves újságírója, Kóhn Dávid szemtanúk visszaemlékezése alapján készített (ezért korántsem mindenben pontos) beszámolója tud egy másik útvonalon érkező csoportról is. Állítása szerint a fogolytábor még Kisjenőn két részre osztották, s az egyik fele Székkudvar–Nagypél–Gyulavarsánd érintésével, ugyancsak 19-én, érkezett Gyulára.¹⁹ (1. kép)

Mindkét csoportot megelőzte azonban az augusztus 17-én kapituláló aradi őrség, amely már másnap Gyulára ért. Őket viszont, az eredeti parancs értelmében, még továbbvitték Sarkadra. Gyulán ekkor nem állomásozott megszálló erő.²⁰ A beteg Damjanich tábornok őrzésére, aki sérülései kiújulása miatt nem utazhatott tovább, úgy kellett Sarkadról átküldeni egy orosz tisztet.²¹

Az egykori szemtanúk szerint is augusztus 19-én hozták át foglyaikat Gyulára az oroszok: „*Nagyon szomorú bevomulás volt ez. Elkényszeredett, kimerült honvédek, – tisztekkel karonfóva vonultak erős fedezet alatt a sarkadi országúton. Az utcák néptelenek*

¹⁸ Rüdiger segédtsíztje 545–550.; Delvig 583. és 598.; Király 1885. január 1.; HL 48/49. 43/431.; DEGRÉ 159.: „*Negyednap... az epemirigy-járvány nagy mérveteket öltött; ...a juhaklokból környes-körül kórházat csináltak, mi meg a közepén voltunk. Egész nap láttuk becipelni a betegeket, s elhurcolni a holtrakat; láttuk a haldoklókat kívánszorogni, összeesni és meghalni.*”

¹⁹ Kóhn 48–55.

²⁰ Margitay 137.; Beniczky 365.; BML, Békés-csanádi megyehatósági iratok 7699/1851. Nemetgyula városnak a fuvarosai által benyújtott nyugták igazolják, hogy pl. 1849. augusztus 21-én Gyuláról 2 fogattal ment Kőtegyánba Perczy ezredes.; BML, Gyula város levéltára az 1849–50. évi csomóban, 1624. Számú irat (Implom-hagyaték, BML): Gyulán az első oroszok az augusztus 11-én megjelent Susz ezredes kozákjai voltak. Elrendelte az orosz és osztrák hadifoglyok Simándra szállítását, valamint a városban található fegyverek átadását. Úgy tűnik, hogy megszálló erőt viszont nem hagyott hátra.

²¹ A tábornok a sebesülése kiújulása miatt nem utazhatott tovább – bár ebben az is közrejátszhatott, hogy a felesége ekkor már fél éve az unokatestvérének, gr. Wenkheim Józsefné, Jankovits Stefániának a vendégszeretetét élvezte a gyulai kastélyban. (Rüdiger segédtsíztje 549.) Ellentmond ennek és a fegyverletételt ismerető más emlékiratoknak Margitay – korántsem mindenben megbízható – visszaemlékezése: (Margitay 137–144.) Szerinte Damjanichot közvetlen személyzetével Simádon keresztül Nagyvárad felé vitték, a többiek pedig Mácsán keresztül Gyulára jöttek. Az itt parancsnokló orosz ezredes egy „*trabális, vad kinézésű, szigorú muszka katona*” volt. Este beszállásolták őket a város lakosaihoz, és csak 20-án mentek át Sarkadra, hogy az 1 forintos napidíjukat felvegyék az orosz parancsnokságon. Még aznap aztán az egész sereget átkísérték Sarkadra. Szerinte itt jelen volt egy muszka tábornok mellett Schlick generális is. „*Itt fosztatánk aztán meg utolsó erehlyénktől, fegyvereinktől*” (már 20-án?) majd tovább vitték őket Kőtegyánba. Az osztrák tábor, akárcsak az orosz őrizet alatt álló magyar, Sarkad és Kőtegyán között helyezkedett el. Augusztus 22-én délután adták át ott a tiszteket Reschach és Montenuovo tábornokoknak.

voltak. Az oláh templom körüli téren (a mai Szent Miklós parkban) állítottatott fel a fogolytábor, s az oroszok elfoglalva tartották a vármegyeház, városház utcákat.”²²

Kóhn Dávidtól tudjuk, hogy a cár katonái „énekelve vonultak be a reggeli órákban a mai (1936-os) Nagyváradi út és Kossuth utcákon keresztül... Az orosz tisztikar... a grófi kastélyt foglalta el. A legénység egy része az óvárt szállotta meg, túlnyomó része pedig sáttortábort vert fel a sarkadi út baloldalán. Másnap, augusztus 20-án, egy osztrák ezred is bevonult, s a vásárteret foglalta el.” A hivatalos papírok azonban arra utalnak, hogy a honvédek nagyobb részét csak augusztus 21-én kísérték át Gyulára.²³

Hogyan teltek a foglyok hétköznapi Gyulán? Sokat írtak már erről, de ezek az utólagos visszaemlékezések nem tükrözik a teljes valóságot. Hemzsegnek az olyan általánosításoktól, hogy az oroszok milyen laza felügyelet alatt tartották őket, a lakosság milyen rokonszenvvel viseltetett irányukban. Olykor egészen idilli hangulat árad soraikból: az orosz tisztekkel barátságos mulatozással, kártyázással ütötték el az időt. Néhány forrás azonban más megvilágításban mutatja be a történeteket.

Nem is lehet feltételezni, hogy ilyen helyzetben idilli hangulat alakult volna ki. Gyula polgárságát anyagilag kimerítette az egy éve tartó háború finanszírozása. A vezetők többsége elmenekült, a magyar hatóságok már nem működtek, az osztrák igazgatás rendszere pedig még nem szerveződött meg, s nyakukon volt az orosz megszálló hadsereg, és a fogoly honvédek élelmezésének terhe is. Gondolhatni, mekkora zűrzavar uralkodott! Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ez a nagy embertömeg egyúttal felvevőpiacot is jelentett. Ennek egy igen sajátos vetületével ismertet meg bennünket Rozvány György, akivel szintén Gyulán tetették le a fegyvert. A városházával (vagyis a mai könyvtárral) szemben volt egy nürnbergi kereskedés. Ennek a kirakatában porcelán és terrakotta Kossuth-mellszobrok sorakoztak. Rozvány látta, amint egy orosz katonaoorvos egy ilyet, alig leplezetten vitt hazafelé. Ezek után megkérdezte a kereskedőt, hogy van-e még neki ebből a készletből, mire az szomorúan válaszolta, hogy sajnos már mind elfogyott, pedig az oroszok még többet is megvettek volna.²⁴ Úgy látszik a souvenir már akkor is kelendő volt.

²² Ezért is érdekes *Margitay* augusztus 18-i naplóbejegyzése, mely szerint: „Ott vitették el a kapu (Gergely Ferenc háza Gyulán a mai Damjanich utca – Kossuth-tér sarkán) előtt az áruló vezér által lefegyverzett tábor egy megtört része – már osztrák fedezet alatt – Arad felé.” (*Margitay* 139.) Más emlékiratok (pl.: *Imrédi-Molnár* 138.) csak 20-án említik az osztrákok megjelenését Gyulán. Tényleg lehetett olyan alakulat, melyet már ekkor átadtak az osztrákoknak? A császári csapatok bevonulásáról írt *Kesztyűsné Balogh Margit*, Balogh Ambrus sarkadi lelkipásztor lánya is "A Prédikátor" című művében: Kesztyűs János főbíró augusztus 19-én délelőtt küldte át a harangozót Veress Ferenc lelkipásztorhoz azzal, hogy meneküljön, mert „Gyula felől teménytelen német lándzsaeörd látszik. Estére elérik a várost.” Ők aztán az Őssi réten táboroztak le, az oroszok pedig a Gyepes partját tartották megszállva; *Kóhn* 48. és 51–52.

²³ *Kóhn* 48.: feltűnt a szemlélőknek, hogy egy-egy orosz lovasezrednek egyszínű lovai voltak. A Gyulára bevonultakét csupa pej, szürke, illetve fekete színű lovak alkották; BML, Alispáni jegyzőkönyv 1849/II. R.489. 249. (Implom-hagyaték. BML): augusztus 21-én azért tett meg néhány intézkedést az alispán, mert „értésemre esvén, miként Magyar- és Németgyula városára tetemes számú hadi foglyok s azt kísérő orosz seregek fognak még mai nap bejöni.” Az R. 489. 238. alapján tudjuk, hogy ekkor még működött Gyulán a katonai kórház, s az alispán a sérült honvédek segélyezésére a függetlenségi nyilatkozat kihirdetésekor létesített pénztárból 100 pengőforintot utalt ki a számára. Nem tudjuk, hogy tudták-e még ezt hasznosítani, hiszen e rendelet a bankók betiltás előtti utolsó pillanatban kelteződött; *Máriássy* 160.: „Augusztus 21-én délután elindultunk Békésgyulára”; *Patai* 459–460.: a Vécsey-hadtest egy része augusztus 21-i, borosjenői fegyverletétele után, Kisjenőről elindulva 22-én este érkezett meg Sarkadra, „de a falu tömve volt már, s egy részét német lovasok foglalták el” a Cress könnyűlovas ezredből. Ők innen csak 23-án indultak el Gyulára.

²⁴ *Rozvány* 257.

A helyén maradt első alispán, Sípos Sándor még 17-én, az orosz megszállás árnyékában is arról intézkedett, hogy a kereskedők fogadják el a Kossuth-bankókat, ám Dobrzánszky Adolf cs. kir.-i biztos 21-én elrendelte azok beszolgáltatását.²⁵ Ez nem csak a foglyokra, de a polgárságra nézve is nagy anyagi csapást jelentett.

Ezen kívül ott volt még a katonaság természetbeni ellátásának a kérdése. Már Sarkadra is kellett valamennyi élelmet szállítani a városnak.²⁶ Az igazi nagy megterheléssel a foglyok és a megszállók harmincöt ezres tömegének Gyulára érkezése járt. Azt pedig senki sem tudta előre megmondani, (még augusztus 22-én sem!), hogy mennyi ideig fognak majd a városban állomásozni.²⁷

Anrep altábornagy megengedte, hogy a tisztek magánházakhoz szállásoljanak be. Ebből adódóan szinte minden Gyulai háznak lett katonavendége. Az őrizet laza volt, de az elszállásolás során már adódtak nehézségek. A fogoly tiszteket nem csak legényeik, de általában a feleségük, menyasszonyuk is követte. Gyula pedig nem volt olyan nagy város, hogy mindegyiküknek jusson külön szállás. Nagy zsúfoltság alakult ki a belvárosban, s ez nem volt mentes a vitáktól. Nem egy esetben, a jobb és előkelőbb szálláson összekaptak egymással a honvédtisztek. Volt, akiket „betoltak a már zsúfolt házakba és lőn lárma és veszekedés a két tábor (mármint a világosi és a borosjenei) tisztjei között... Hosszas pörlekedés után beszorultam én is egy csinos házba, hol már nyolc kolléga és két dáma kényelembe helyezték magukat... Hogy ettől megszabaduljak, kimentem más szállás után nézni. A város legszélsőbb házikóinak tartottam, mert észrevehem, hogy mindenki csak a jobb kilátású házak felé húzódik, s nem akartak a szegénység kunyhójáig leereszkedni. Az utolsó ház üres, tisztá, kényelmes volt. Itt szívesen fogadtak.”²⁸

A vendégfogadás nem volt mindenütt oly szívélyes, mint azt utólag emlegették. Ecsedy Gábor református lelkész is tele volt panasszal: „A fogoj tisztek közül beszállásolt hozzám aug. 21-kénn egy Devetseri nevű kapitány 5 lovával, hintójával, egy hadnagyával, feleségével, két cselédjével vacsorával, ebéddel, borral ellátatta magát, ágy neművel. – A felesége egész nap mosott, másnap vasalt, temérdek fátat feltüzelt, és semmit nem fizetett. – Ennél komiszabb szállóm nem volt... Temérdek kenyeret, bort, pálinkát elvesztek, szénát, abrakot. A fogjok a szőlőket elpusztították, a lovasok a szénát, szalmát.”²⁹

²⁵ Implom-hagyaték, BML: Alispáni jegyzőkönyv 1849 /II. R.489. 223.; Gy. R. 9.: 118. lap: a fegyvereket 12 nap alatt kellett leadni a békésen lakó Kis Jánosnak, a Kossuth-bankókat pedig a gyulai ifj. Farkas Tibornak.

²⁶ Impom-hagyaték, BML: Gy. Kurr. R. 119. 118. lap: Sarkadról augusztus 18-án Hankovics őrnagy, élelmezésre felhatalmazott egyén utasítja Magyargyulát, hogy kenyeret, bort, zabot és árpát küldjön a sarkadi városházához egy biztossal, akinek erről a megfelelő nyugtát kiadhatják. A sarkadon tartózkodó gróf Forgách Sándor császári hadbiztos pedig ugyanaznap a 20 mázsa sónak másnap reggel 8 órára, a sarkadi városházára történő szállítására utasítja Mogyoróssy Jánost, mint a gyulai sóházat kezelő számadótszert.

²⁷ BML, Mezőberény ir. 5. cs.: Mezőberénynek Sípos Sándor első alispán augusztus 22-i utasítása szerint: „A jelenleg gyulán állomásozó mintegy 35000 főnyi magyar hadifoglyok, és az azt kísérő orosz hadsereg élelmezésére... Berény községére egy hétre eső illetékességének jegyzékét oly meghagyással küldöm által, hogy Békés, Magyargyula, Németygyula, Doboz, Vári, Csaba, Kétegyháza a /megyei/ jegyzékben kitett illetőségnek fele részét holnap, azaz 23-án reggel 7 órára, másik felét pedig 25-én szintén reggeli 7 órára, a többi községek pedig illetményeik felét 24-én reggel, másik felét pedig 26-án reggeli 7 órára Gyulára okvetlen szállítsák be, különben katonai erővel fog behozatni.” A berényre kivetett illeték: 35 733 font kenyér, 178 mázsa 66 font hús, 1662 véka zab, 10 249 adag széna, 100 akó közönséges bor és 50 akó pálinka volt. (Implom-hagyaték, BML.)

²⁸ Rüdiger segédtszje (aki ebben az időben éppen Anrep altábornagy mellé volt beosztva) 551–552.; Patai 460.

²⁹ Ecsedy 192–193.

2. kép. Gróf Wenckheim József és neje, Jankovich Stefánia (egykori fotó a Ladics-család gyűjteményi anyagából)

Elképzelhető lenne, hogy egyedi esetről van szó, hogy a szerencsétlen lelkész kifogott egy elviselhetetlen tiszttel, s csak ezért volt oka a panasznak. Akad azonban más adatunk is rá, hogy nem mindenütt fogadták jó szívvel a hazájukért vértüket ontó honvédeket. Egyikük elbeszélése szerint mikor „Sarkadon keresztülvittek, a nép mindenütt leszedte a kutakról a rocskát, nehogy vizet ihassunk.” Miután megkérdezte egy paraszttól, hogy miért teszik ezt, a következő feleletet kapta: „Nem marad magamnak sem, ha ez a sok szomjas ember mind inni akar!” Kifakadva kérdezte ezután bajtársától: „Hát ezekért harcoltunk mi?” – de a paraszt odaszólt neki: „Hát ki kérte az urakat, hogy miértünk harcoljanak?”³⁰

Természetesen az ellenkezőjére is tudnánk példákat hozni. A már lefegyverzett tiszteket Végh József újvárosi polgár látta vacsorára vendégül, ahol a szökés lehetőségét is megbeszélhették. S akkor még meg sem emlékeztünk gr. Wenckheim Józsefről (1809–1869), a kastély uráról. Az ő helyzete már csak azért is ellentmondásos volt, mert öccsének a felesége Radetzky-lány volt, ő maga viszont tevékenyen részt

vett a reformkori mozgalmakban és a honvédek között is sok ismerőse szolgált. (2. kép)

Az orosz vezérkar a kastélyt tette meg főhadiszállásává. A gróf azonban nem csak őket fogadta szívélyesen: „azzal kezdte, hogy meghívott magához annyi embert, amennyit csak a hatalmas termekben el tudott szállásolni, vagyis kb. 200-at.” Az oroszok emlékezetében rendkívül kedvező kép maradt meg a gyulai napokról: „A gróf teljes ellátásunkról gondoskodott... Esténként kellemes társalgás alakult ki, melyben mindenki részt vett, a grófnő szerette a zenét, és koncertező zenészek rögtön akadtak. Néha még táncoltunk is... Gyula az elíziumi mezőkre hasonlított, mindenki szórakozott, lakomázott, mulatott.”³¹

Az orosz tisztek, főként a magukat rokonainknak tartó cserkeszek, tüntetően barátkoztak a honvédekkel: „Vittek, repítettek inkább a nagyvendéglőbe, ahol egy cigánybanda keserves zenéje mellett néhány osztrák tiszt mulatott. A muzika tisztújítások azonnal félbe hagyatták... s egyik odalépve keményen megnyomta a "Rákóczy"-t, mit azonnal rá is rántottak. Erre elkezdtek... rettenetes módon ugrándozni, táncolni, s a legkitörőbb extázisban bennünket cibálni, összevissza csókolni... a németek... jónak látták kitakarodni.” Nem ez volt az egyetlen ilyen eset! Hasonlót örökített meg Kóhn Dávid augusztus 20-áról, a Korona vendéglőben. Középen két, kard nélküli honvédtiszt biliárdozott. Egyikük véletlenül meglökött egy belépő osztrák tiszttel. Noha bocsánatot kért tőle, de az hirtelen kardot rántva le akarta őt kaszabolni, mire a jelenlévő oroszok is kardjaikhoz kaptak, hogy megvédjék a honvédeket. Erre azonban nem volt szükség: ők a dákokkal olyan ügyesen védték magukat, hogy az osztrákok hamarosan sarokba szorultak, s megalázva kellett távozniuk a magyarokat köszöntő tapsvihár közepette.³²

³⁰ Hentaller 212.: Degré Alajos beszélt el neki a történetet.

³¹ Rüdiger segédtszije 551–552.

³² Margitay 138–139.; Kóhn 51–52., de hasonlóról számol be Patai 461. és Máriaassy 160. is.

3. kép. A gyulai vár és kastély 1858-ban. In: Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most. Gyula, 1858.

Damjanichot a kastély oldalszárnyában helyezték el, de csak napközben lehetett felesége mellett. Az éjszakákat a vár kapuja jobb oldalán lévő kis cellában kellett eltöltenie. Neki sem lehetett panasz a gróf vendégszeretetére: „Az aradi várórség főtisztjei Gyulán a minket őrző orosz csapat tisztjeivel... barátkoztak... e társasélet gyűlpontja az ágyban fekvő Damjanich terme vala a Wenckheim József gr. palotájában... hol ezen orosz - magyar társaság színe java a háziúr asztalánál... fesztelen... bizalmas... modorban... naponta mulatozott.”³³

Az oroszokat kellemes emlékek fűzték Gyulához. „Wenckheim gróf kastélya versailles-i mintára épült. A birtokot terjedelmes park, mesterséges tavak, vízesések stb. díszítik” – jegyezte le Rüdiger tábornok segédtisztje, szinte idilli képet festve, melynek az osztrák katonaság megérkezése vetett véget: „Egyik este, mikor mindannyian összegyűltünk a nagyteremben... kiáltás hangzott el: Jönnek az osztrákok! Félelmében és kétségbeesésében mindenki szétszaladt... Montenuovo osztrák tábornok megérkezett, hogy átvegye a magyarokat.”³⁴ (3. kép)

A főparancsnokok régóta tárgyaltak a kiadatásról. Paszkevics augusztus 16-i levelében felkérte Haynaut, hogy tegye meg intézkedéseit a foglyok átvételére. Egyúttal javasolta, hogy részesítse is őket amnesztiában. Ezt a javaslatát eljuttatta az osztrák császárhoz, valamint a miniszterelnökhöz is. Haynau még ennek az üzenetnek a vétele előtt elküldte az orosz főhadiszállásra Lichtenstein herceget, hogy a foglyok azonnali kiszolgáltatását követelje. 18-án utasította az Aradot átvevő Schlick tábornokot, hogy „egy erélyes és tapasztalt

³³ Görgey István III. k. Bp., 1888. 668. Baudisz József alezredes írta az idézett részt.; Kóhn 50.: Utalása a vár-börtönre elképzelhető, hogy csak Montenuovo megjelenése utánra vonatkozik, az oroszok aligha kívánták volna meg, hogy ott éjszakázzon.

³⁴ Rüdiger segédtisztje 551–552.

törzstisztet jelöljön ki”, aki majd elutazik Nagyváradra, a honvédtisztek átvételére. A Világosan hagyott hadi készletekért már másnap elindított egy kisebb csapatot.³⁵ A tisztekért induló különítmény összeállítása viszont késedelmet szenvedett.

A korabeli közvélemény szerint Paszkevicz addig igyekezett húzni a foglyok átadását, amíg meg nem jött erre a cár konkrét utasítása. Feltételezésük szerint ezt az augusztus 22-én délelőtt Nagyváradra érkező Barjatyinszkij herceg hozta. Mások úgy vélték, mivel a tisztek lefegyverzése már 22-én megkezdődött, hogy a világosi fegyverletétel hírére Pozsonyból indult gyorsfutár a tábornagyhoz a cárnak már előre, erre az alkalomra letétbe helyezett parancsával.³⁶ Véleményünk szerint egyik variáció sem állja meg a helyét.

Paszkevicz tisztában volt vele, hogy mit kell tennie foglyaival. A fegyverletételt követően a saját fiát küldte Varsóba. Szeretett uralkodója 16-án tőle tudta meg a jó hírt. A cár még aznap visszaindította Pjotr Suvalov gróft, akivel több levelet is küldött, de ezek egyikében sem esik szó a foglyokról. A gróf csak 20-án ért Váradra, a tábornagy pedig már előző napon, a Lichtensteinnel folytatott tárgyalása után megírta Haynaunak, hogy a hadifoglyokkal kapcsolatos ügyeket Rüdigerre bízta. Hadtestparancsnokát arra utasította, hogy „bocsássa az Ön (Haynau) rendelkezésére, mind a foglyokat, mind a hadianyagot.” Rüdiger másnap ennek szellemében értesítette az osztrák fővezért arról, hogy a kolera kitörése miatt Gyulára szállították át a honvédeket, oda küldje az embereit az átvételükre. Az osztrák fővezér 21-én kapta kézhez a leveleket. Azonnal utasította Schlich tábornokot, hogy az egyik dandárparancsnokát, Montenuovo tábornokot 18 század gyalogos és 4 század lovas kíséretében másnap reggel indítsa el a foglyokért. Rüdigert ugyanakkor arra kérte, hogy a kötegyáni fogolytáborban maradt tiszteket másnap reggel szállítsa át Gyulára, hogy ott hiánytalanul megtörténhessen az átvételük.³⁷

Felelősnek tekinthető-e Paszkevicz az aradi kivégzésekért azáltal, hogy álnokul büntetlenséget ígért, s aztán mégis kiszolgáltatta foglyait a bresciai hiénának? Korántsem a teljes tisztára mosása érdekében, de azért néhány dolgot meg kell említsünk az érdekében. Tény, hogy első perctől kezdve tisztában volt azzal, hogy a magyarokat ki kell szolgáltatnia a császárnak. Tudhatta, hogy magyar földön, a császár alattvalóinak a cár nem adhat kegyelmet. Bizott azonban a cárhoz fűződő barátságában s abban, hogy ezáltal a Görgey-féle seregnek tett ígéreteit utólagosan jóvá tudja majd hagyatni I. Miklóssal. Bizott továbbá uralkodója hatalmában is, így joggal remélhette, hogy I. Ferenc Józsefet rá tudja majd venni a kegyelem megadására. Sajnos túlzottan hiszékenynek bizonyult, ahogy maga I. Miklós is. A cár ugyanis minden tőle telhetőt megtett, amit egy általa is „lá-zadó”-nak minősített hadsereg érdekében tehetett. A fegyverletétel hírére azonnal Bécsbe küldte a fiát és örökösét, Sándor nagyherceget. Megpróbált atyai jótanáccsal hatni a bécsi Udvarra, annak érdekében, hogy amnesztiát hirdessenek: „Kegyelmet a megtévedteknek, barátod kéri ezt számukra.” – írta a császárnak. Később az aradi megtorláson való felháborodása (aminek véleményünk szerint nagy szerepe lehetett a további vérengzés leállításában is) mutatja leginkább, hogy mennyire elszámította magát.³⁸ Legnagyobb sajnálatunkra már csak utólag jött rá tévedésére. Ausztria az orosz csapatok távozása után, Aradon mutatta ki, hogy mennyire semmibe veszi megmentőjének, a cárnak a kérését.

³⁵ AVT II. 43. és 47. valamint 57–60.

³⁶ Görgey István 669-670.; Régi Honvéd 748.

³⁷ AVT II. 66.; *Iszakov* 429-430.; *Nyikolaj* 330.; HL. 48/49. 43/472. és 43/473. valamint HL 48/49. 43/474.

³⁸ AVT II. 45.; *Iszakov* 430. és 434-435.; *Scserbatov* 322. és 333-335.

Tábornokaink sorsa tehát legkésőbb augusztus 19-én megpecsételődött, hiszen Haynau már a fegyverletétel hírének vétele után javasolta, hogy a „*lázadóvezéreket*” akasszák fel. Paszkevicznek viszont nem volt több oka, de lehetősége sem, hogy tovább halogassa a kiszolgáltatásukat.³⁹

Lázár és Dessewffy ekkor már az aradi börtönben voltak. Akik Borosjenónél tették le a fegyvert, ugyancsak ekkor kerültek osztrák fogságba Világosnál. A Nagyváradra menekültek lefegyverzésére is ekkor került sor, és Kazinczy Lajos is megkezdte Zsibón tárgyalásait a fegyverletételről. A Dévánál kapitulálókat Nagyszében és Gyulafehérvár börtönei nyelték el, Hátszegről pedig Szászvárosba vitték a foglyokat. A munkácsi vár küldöttei is Nagyváradon tárgyaltak már, Klapka tábornok pedig 21-én kötött fegyverszünetet Komáromban. A péterváradiak is ezen a napon kezdtek el tárgyalni a vár feladásának feltételeiről. A szabadságharc utolsó ütközete is lezajlott Mehádiánál: augusztus 23-án a Monti vezette olasz és a Wysoczky vezette lengyel légió katonáit is török földre szorították.⁴⁰ Megszűnt a fegyveres ellenállás. Nem kellett többé esetleges bonyodalmaktól tartani a honvédtisztek lefegyverzésének elrendelése esetén.

Kisebb surlódások azonban akadtak a szövetségesek között. Az augusztus 22-én délután Gyulára érkező osztrák tábornok, Montenuovo is a kastélyban telepedett le. Sőt, megparancsolta annak lefoglalását. Elrendelte, hogy ezentúl neki tartoznak engedelmességgel, s az épületet őrséggel vetette körül. Anrep viszont kijelentette, hogy a foglyokért még övé a felelősség, s az osztrák őrséget kozákokkal váltatta le. Az orosz katonák este, a megszokott módon, együtt étkeztek a magyarokkal. Amikor az osztrákok is „*az étterembe léptek (a kastélyban), látták a kedélyes barátkozást, mely a magyar és orosz tisztek között folyt, s megbotránkozva siettek ki a teremből... Az emeleten terítettek...*” maguknak. Közben lent a kiadatásról kezdtek beszélgetni. Amikor a szökés is szóba jött, Anrep és tisztársai diszkréten kivonultak, s „*oly rendelkezéseket tettek, amelyek a menekülést elősegíteni igen alkalmasak voltak... Az osztrák tábornokok... nagy fennhéjázással beszéltek, hogy a lázadó uraknak jól meg lesz vetve a fejük alja. A grófnő még az éj folyamán értesítette erről az udvarmester által Damjanichot. A magyar vezérek tudni sem akartak a szökésről*”, mivel becsületszavukat adták. Néhányan mégis úgy vélhették, hogy a kikényszerített eskü nem kötelez. Oláh György 21-i dátummal említi (de az elbeszélés alapján a 22-e valószínűsíthető), hogy Anrep engedélyével Végh József újvárosi házában látta vendégül a honvédeket. A vacsora csak ürügy volt, hogy a szökést megbeszéljék. Az éj leple alatt „*a Vécsey-hadtesthez tartozó tisztek, akik polgári ruhát szerezhettek, megszöktek Doboos és Vésztfő felé. Másnap (a sikeren felbuzdulva)... többen útnak indultak, kivált midőn tapasztalták, hogy az oroszok egyáltalán nem gördítenek akadályt a menekülés elé, sőt voltak olyanok is, kik az orosz seregen át menekültek a remetei és vári erdőségekbe.*” Haynau többször is panaszt tett Rüdiger-nél a szökések miatt, aki nem győzött magyarázkodni, de ellenintézkedést nem foganasított.⁴¹

A gyulai tiszti fegyverletétel időpontjának pontos meghatározásához az egyik legautentikusabb forrásunk Montenuovo tábornok Haynauhoz intézett jelentése. A tábornok

³⁹ Eddig is azért állt érdekében a halogatás, hogy a Görgeyén kívüli, többi magyar alakulat is az oroszok előtt tegye le a fegyvert. AVT II. 39.; *Katona* 34.

⁴⁰ Világos: HL 48/49. 44/93.; Zsibó: HL 48/49. 44/125. és 44/136.; Hátszeg: HL 48/49. 44/164.b.; Várad: 48/49. 43/474.; Komárom HL 48/49. 43/493.; Pétervárad HL 48/49. 43/502.; Mehádia: HL 48/49. 44/115.

⁴¹ AVT II. 89–91.; *Oláh* II. kötet. 402–406.; Bach József kastélyfelügyelő visszaemlékezése; AVT II. 81–82.

ingerülten számolt be arról, hogy 22-én este, amikor megérkezett Gyulára, még „*valamennyi felkelő tiszt, akiknek száma több mint kétezerre rüg*” fegyvert viselt. Sürgős rendeletet adott ki a lefegyverzésükre, aminek a végrehajtásáról 23-án délután, már múltidőben emlékezett meg. Követelte továbbá a szolgálati lovak átadását, és arról is értesítette előljáróját, hogy az oroszok több országgyűlési képviselőt is ki fognak neki szolgáltatni. „*A magyar hadifoglyokat még nem vehettem át – írta –, mert az aradi helyőrség és a Görgey-féle hadtest több más alakulata még nem érkezett meg ide. Az előírászerű átadás holnap reggel történik meg.*”⁴²

A levélből nem derül ki egyértelműen, hogy már a megérkezés napján, azaz 22-én, vagy csak a következő délelőttön került-e sor a tisztek lefegyverzésére. A kérdés eldöntéséhez Rüdiger segédtisztjének visszaemlékezését hívjuk segítségül. Ő világosan leírta, hogy este megérkezett Montenuovo és „*másnap megparancsolta a tábornokok és tisztek lefegyverzését.*” Ezzel összhangban áll Ecsedy Gábor református lelkész egykorú feljegyzése: „*a kardot is augusztus 23-án lerakatták velük.*”⁴³

Tóth Ágoston ezredes naplója a következőkről tudósít: 21-én kísérték át Gyulára, majd „*kiáltványban szólították fel a tiszteket, hogy adják át a kardjaikat... Ezt Montenuovo követelte, ki ezen a napon érkezett az oroszokhoz... 22-én délelőtt megtörtént a kardok átadása.*”⁴⁴ Tudva, hogy Montenuovo csak 22-én este érkezett meg, így joggal feltételezhetjük, hogy Tóth Ágoston 1 napot tévedett, tehát ő is Montenuovo megérkezésének másnapjára helyezi a fegyverletétel idejét.

Körösi Sándor, a magyar kormány székhelyének hadbíró századosa, visszaemlékezésében leírta, hogy Gyulára érve a piacon több képviselővel (köztük Nyári Pállal) is találkozott, ahol már plakátok hirdették, hogy a Kossuth-bankókat be kell szolgáltatni. Másnap azt is kiplakátolták, de házanként körbejárva személyesen is tudatták mindenkivel, hogy a honvédtisztek jelenjenek meg a kastélyban egy orosz katonai bizottság előtt a kardjaik átadása végett.⁴⁵ Tekintve, hogy a Kossuth-bankók beszolgáltatását előíró rendelet 21-én jelent meg, a fegyverletételre eszerint is 23-án kerülhetett sor.

Mégsem állíthatjuk egyértelműen, hogy tévednek azok, akik 22-ére teszik lefegyverzésük napját. Több csoportban irányítottak katonákat Sarkadról és Kötgyánból Gyulára. Szinte mindenki megemlíti, hogy körülbelül félúton Sarkad és Gyula között elvették tőlük a szolgálati lovakat. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Gyulára érkeztek után azonnal le is fegyverezték őket. Erre utalhat az is, hogy míg legtöbben reggel 6 órától tartó, vagy legalábbis délelőtti fegyverletételről írnak, néhányan kifejezetten délutánra teszik a szomorú aktus időpontját.⁴⁶ A fegyverletétel helyét illetően is akadnak eltérések az egyes visszaemlékezésekben. Zömük a vár előtti térről, vagy a kastély egy földszinti szobájáról

⁴² AVT II. 81–82.

⁴³ Rüdiger 552.; Ecsedy 192.

⁴⁴ Imrédi-Molnár 138.; Beniczky 365.: „22-én kora reggel lefegyvereztek és 23-án átadtak bennünket von Reischach cs. kir. Vezérőrnagnak.” Tekintve, hogy Montenuovo csak 22-én délután érkezett meg, itt is egy napos csúszással számolhatunk.

⁴⁵ Körösi 1888. szeptember 4.

⁴⁶ Degré 160.: „A délután keserves jeleneteknek volt megteremtője. A honvédtisztek tették le fegyvereiket az osztrákoknak”; Oláh II. 412.; Podmaniczky 287.; Garzó 95.; Szalkay 64.; PATAI 460.: Sarkadról Gyula felé közeledve „a gyulai erdők szélén osztrák lovasok tanyáztak, a láthatáron pedig muszkák hosszú sora feketélt.”

ír, míg mások egyszerűen csak egy erre a célra kijelölt házról, vagy egy földszintes épületről tesznek említést.⁴⁷

Minden bizonnyal Máriássy Jánosnak lehet igaza. Ő arról számol be, hogy miután 21-én elindultak Sarkadról, Montenuovo 22-én parancsot adott a lefegyvezésükre, s „ezen kínos kötelezettség két napot vett igénybe.”⁴⁸

A fegyverletételi ceremónia másként alakult a különböző helyszíneken. A kastélyban üléselő orosz katonai bizottság kérte a megjelent nevét, és rangját. Ezeket beírták egy könyvbe, illetve egy kis cédulára, amelyet ráragasztottak az elvett fegyverre. A kardokat azután összedobálták egy halomba. Ez valószínűleg még 22-én délután történt, amikor még volt idő ilyesmivel bajlódni. Másnap aztán gyorsítottak az eljárásán. Tóth Ágostonnak „a kastély egyik földszinti szobájában” kellett megválnia a fegyverétől. A tisztek „kardjaikat egyszerűen oda dobták be az ablakon keresztül.” Megerősíti ezt Rüdiger segédtisztje, aki még azt is hozzáfűzi, hogy ettől a bent ülő osztrák tiszt olyan sérüléseket szenvedett, hogy végül „több sebből vérezve... a földre rogyott.” Oláh György szerint a fegyverletételi színhelye a kastély előtti tér volt. Több tiszt inkább kettőtörve kardját a Körös medrébe dobta azt, mintsem átadja egykori ellenfeleinek. A halomba dobált kardokat azután a kastély egyik szobájába hordták össze, amely az ő idejében (1892) a számtartói iroda volt.⁴⁹

A legrészletesebben Kóhn Dávid tollából tudhatjuk meg, hogy mi történt a vár és a kastély közötti téren, ahol a honvédtiszteknek reggel 6 órára kellett megjelenniük. A várkertet orosz katonaság zárta körül. A visszaemlékezők szerint ez nem annyira a szökések, mint inkább az osztrák katonaság jelenlétének megakadályozása végett történt. „A honvédtisztek tábornokaik köré csoportosultak... orosz törzstisztek jelentek meg mindegyik csoport előtt, s szalutáltak a csoport élén álló tábornoknak és kérték előbb az ő, majd tisztjei kardját és pisztolyait. Az így lecsatolt kardokat és fegyvereket aztán a tér közepén halmozták fel.” Knezić tábornokról megörökített egy külön kis történetet is. Ő sem volt hajlandó kardjának az átadására, csak miután egy szekér kereke alá helyezve kettőtörte azt.⁵⁰ E kettőtört penge a gyulai múzeum legféltettebb ereklyéi közé tartozik. (4. kép)

Podmanitzky szüksézszerűen számolt be az eseményekről. Megtudhatjuk tőle, hogy nem csak fegyvereiktől kellett megválniuk: „Gyulára érven az oroszok... kiszolgáltattak az osztrákoknak, mely ténynek első következése gyanánt kardjainkat a gyulai kastélyban le kellett raknunk, szigorú parancsot vévén egyszersmind egyenruháink levételére.” Oláh György adott felvilágosítást róla, hogy mit tehettek azok, akiknek ruhatárát kizárólag egyenruhájuk alkotta: „Sokan gyulai ismerőseiktől, szállásadóiktól kaptak ruhát, – s kiknek nem volt módjukban polgári ruhát szerezni – letéptették a zsinórzatot s még ezt is elszedték tőlük, nehogy még felhasználhassák valaha.” Szerencsére a szabadságharc ideje

⁴⁷ Kóhn 53.; Garzó 96.; Villecz 56.: „Gyulán átvesz bennünket Montenuovo osztrák tábornok, s rögtön megparancsolja, hogy a tisztek is tegyék le a fegyvert. Sorjával lépünk egy földszintes épület elé, s a nyitott ablakon kiki bevett a kardját.”

⁴⁸ Máriássy 160.: bár nem kizárt, hogy ő 23-a mellett 24-re gondolt.

⁴⁹ Rüdiger segédtisztje 553.: Ez a történet azonban valószínűleg korrigálandó. Talán arról lehet szó, hogy a visszaemlékező magyarbarát szimpátiája népmesei fordulatot költött, amelyben az igazságért küzdők úgy buknak el, hogy közben még ellenfelüket is megbüntethetik. Ha mégis igaz történetet örökített ránk, akkor inkább arról az eseményről lehet szó, amikor a leadott fegyverekkel az oroszok számoltak el az osztrákok felé. Ezt látszik megerősíteni Oláh György is: II. 404–406.; Körösi 1888. szeptember 4.; Imrédi-Molnár 138–139.; Sáfrány 64.: „1849. Augusztus 23., Gyula... Ma vették el kardomat. Tegnap már németek is jöttek. Tegnap tudtuk meg plakátból, hogy foglyok vagyunk.”

⁵⁰ Kóhn 53–55.

4. kép. Knezić Károly honvédtábornok kettétört kardja (Erkel Ferenc Múzeum, Gyula)

alatt működött a városban egy posztóraktár, melyben még az utolsó napokban is készültek katonaruhák. Többen a még félkész állapotban lévő köpenyek, atillák átalakításával, a polgári divatnak megfelelő átszabásával jutottak használható öltözethez. Ez hamarosan feltűnt az osztrák hatóságoknak is, s a kincstári javak elherdálásának megakadályozása jelszavával a még raktáron maradt készletet rövid úton elkobozták.⁵¹

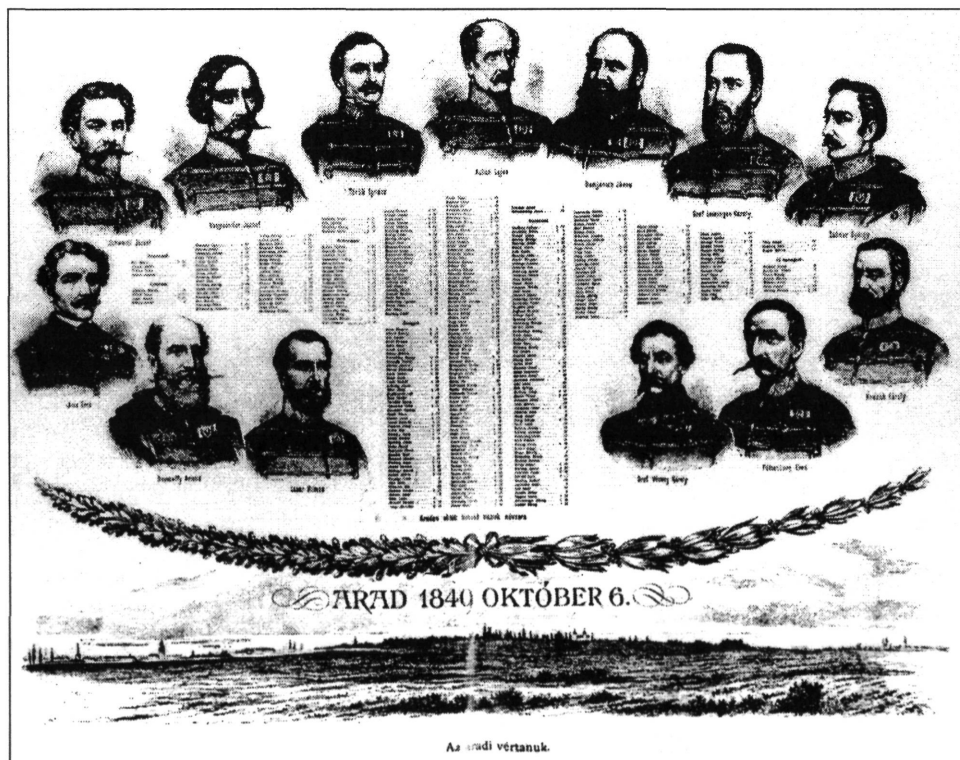
A hős honvédtábornokok nem sokáig élvezhették a gyulai polgárok vendégszeretétét. Már a fegyverletételt követő napon el kellett hagyniuk városunkat. Még véget sem ért a fegyverletételi ceremónia, amikor hallották, hogy nagy zenebonával egy osztrák ezredes vonul be csapatával a városba. Egy órával később adták tudtukra, hogy másnap reggel 6 órára legyenek indulásra készen. Az ezt megelőző estét arra használták fel, hogy még utoljára jól kimulassák magukat. A vigalom eltartott egészen hajnalig: „*Nekiláttunk, s az oroszok nagy részét e téren is legyőztük*”⁵² – emlegették büszkén.

Vegyük sorra végezetül azt, hogy kik is lehettek jelen Gyulán a honvédtábornokok közül, hiszen az újabb adatok megkérdőjelezik a Kóhn Dávid által összegyűjtött visszaemlékezések hitelességét. (5. kép)

Könnyebb azok névsorát megállapítani, akik biztosan nem lehettek itt. Vécsey Károlyról tudjuk, hogy egyenesen Nagyváradra ment, s ott adta meg magát az oroszoknak. Kihallgatásán a következő vallomást tette: „*Jelentkeztem Paszkevics tábornagnál, és hadtestemmel letettem a fegyvert, majd egy orosz csendőrtiszt az aradi várba kísért.*” Ebből még az útvonal nem derül ki, de ismerjük Paszkevics augusztus 19-i levelét, amelyben kikérte Haynau véleményét, hogy Sarkadra vitesse-e azokat is, akik egyenesen öhoz-

⁵¹ Kóhn 53–55.; Podmaniczky 287.; Oláh II. 406–407.

⁵² Körösi 1888. szeptember 4.; megerősíti ezt Máriássy 160–161., valamint Patai 461.: 23-án délután jelentek meg a plakátok a másnap reggeli indulásról, s aznap este érkezett meg az osztrák lovasság a foglyok átvételére. Itt vagy a Körösi által említett ezredesről, vagy inkább a Nagyváradról Gyulára érkező Reichschach osztrák tábornokról lehet szó, aki Haynau megbízásából az oroszok által Világosról elszállított a hadiszereket vette át Nagyváradon, s ottani feladata bevégeztével érkezett meg Gyulára: HL 48/49. 43/199.

5. kép. Az aradi vértanúk.

In: Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története, Bp., V. kötet

zá menekültek. Haynau 21-én kelt válaszában azt kérte, hogy inkább Simándra küldje őket. Ha az orosz hadvezér acceptálta a kérést, akkor Vécsey, több katonájával ellentétben, nem járhatott Gyulán.⁵³

Desseffy Arisztid Lázár Vilmos ezredessel egy osztrák sereg előtt kapitulált. Augusztus 20-án kétezer ember társaságában Temesvárra küldték őket. Lázár naplójában a következőképpen vallott erről: „augusztus 19... fegyvereinket letettük és Kavarnáig kísértetünk. Másnap (20-án) Lugosra küldtek... Lugosról Reidl hadnagy kísért Temesvárra... (Másnap, tehát 21-én) Jókör reggel tudomra adták, hogy nyolc órakor Aradra utazom... Desseffyvel együtt délután Aradra értünk, s a várban helyeztünk el.” A napló ugyan a továbbiakban nem említ pontos dátumokat, de összevethető Lakatos Ottó aradi minorita házfőnök feljegyzéseivel. Szerinte augusztus 22-én „számos fogoly honvédtisztet kísérték a városba.” Minden bizonnyal itt Lázárékról, és katonáikról lehetett szó. Lázár még három aradi napról beszámolt, mielőtt befejezte volna a naplóját. Megállapíthatjuk tehát, hogy ők augusztus 24-ig nem jártak, utána pedig már nem is járhattak volna Gyulán.⁵⁴

⁵³ Vécsey: AVT II. 144.

⁵⁴ Desseffy és Lázár: AVT I. 246–248.

A többi, Világosnál fogságba esett tábornokról viszont jogosan feltételezhető, hogy megfordult városunkban. Lehetett olyan, akit csak épp a fegyverletételre hoztak át, de akadt közöttük olyan, aki több napot is eltöltött itt a fegyverletételt megelőzően. Mivel a Kóhn által lejegyzett hagyomány nem tud róluk, valószínűleg az előbbi kategóriába tartozott Poeltenberg Ernő, Schweidel József, Lenkey János és Gáspár András.

Poeltenberg augusztus 20-án Sarkadon írt alá egy hagyatéki leltárt. Schweidel naplójából annyi derül ki, hogy 25-én délben ért Aradra, s előző nap reggel Mácsán volt. Ezek szerint neki is a Gyuláról indulók között kellett lennie. Aradon Gáspár András volt a celatársa, aki a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése után, betegségére hivatkozva lemondott. Ez megmentette a halálbüntetéstől. A bíróság előtt elmondta, hogy Aradon csatlakozott Görgeyhez, s Világosnál is vele volt. Feltehető tehát, hogy Gyulán is járt, akárcsak a szabadságharc végén szolgálaton kívül álló Lenkey János, akiről annyit tudunk, hogy Világosról Sarkadra került.⁵⁵

Nagysándor József szinte ingázott a két város között. Augusztus 18-án még Sarkadon, 21-én már Gyulán írt alá egy tanúsítványt. Sógorához küldött (szeptember 9-i) levelében viszont arról számolt be, hogy a császáriaknak történt kiadatása előtti napon Sarkadon tartózkodott. Bonyolítja a problémát, hogy Kóhn állítása szerint Gyulán, a református parókián kapott szállást. A református lelkész feljegyzései viszont hallgatnak róla, csak egy ellenszenvesen viselkedő Devecsery Károly nevű kapitányról szólnak.⁵⁶ (6. kép)

Sajnos Leiningen-Westerburg Károlynak már csak néhány szó lejegyzésére futotta az idejéből a kivégzése előtt: „*Gyula. Wenckheim, átadnak az osztrákoknak. Reischach. Elutazás Mácsára. Arad.*”⁵⁷ A hagyomány szerint ő Németh Antal házában, a mai Kossuth út 1. számú házban szállt meg. Kiss Ernőt rokona, Kiss János későbbi megyefőnök látta vendégül ott, ahol ma a Várszínház irodája működik. Török Ignác Tormássy Lajos megyei főorvos házában, az Árpád út 2., Aulich Lajos pedig Másik András órásmesternél a Városház út 23. szám alatti házban kapott helyet. Knezić Károly Czégényi István földműves vendége volt a Jókai út 8. alatt. „*Damjanichot – írta Kóhn – a grófi kastély oldal-szárnyában helyezték el, a mai (1935-ös) uradalmi irodahelyiségben, ahol felesége, Csernovits Emilia már hónapok óta élvezte gr. Wenckheim Józsefné Jankovich Stefánia vendégszeretetét. De... éjszakára az óvár kapuja jobb oldalán lévő kis szobába csukták el, mellette levő másik kis szoba Lahner cellája volt.*”⁵⁸

Mindenképpen meg kell emlékeznünk a tisztí fegyverletétel során Pulszky Sándor honvéd ezredesről, a később I. hadtestté szervezett alakulatok parancsnokáról, aki azután Debrecennek, a kormány székhelyének városparancsnoka, majd a tartalékhadtest egyik hadosztályának parancsnoka volt. Ővele, mint annyi más sorstársával, a kolera végzett. Gyulán halt meg, augusztus 23-án.⁵⁹

Montenuovo és a később érkező Reischach tábornok csak a lefegyverzést követően, augusztus 24-én vették át a foglyokat. „*E napon kezdődött meg az a szegyeteljes bánásmód, hajmeresztő durvaság és aljasság... Csak mutatkozni kellett az utcán, s rögtön bántalmaztak.*” Mivel „*az osztrákok nem titkolt ellenséges indulattal viseltettek irántunk*”, még

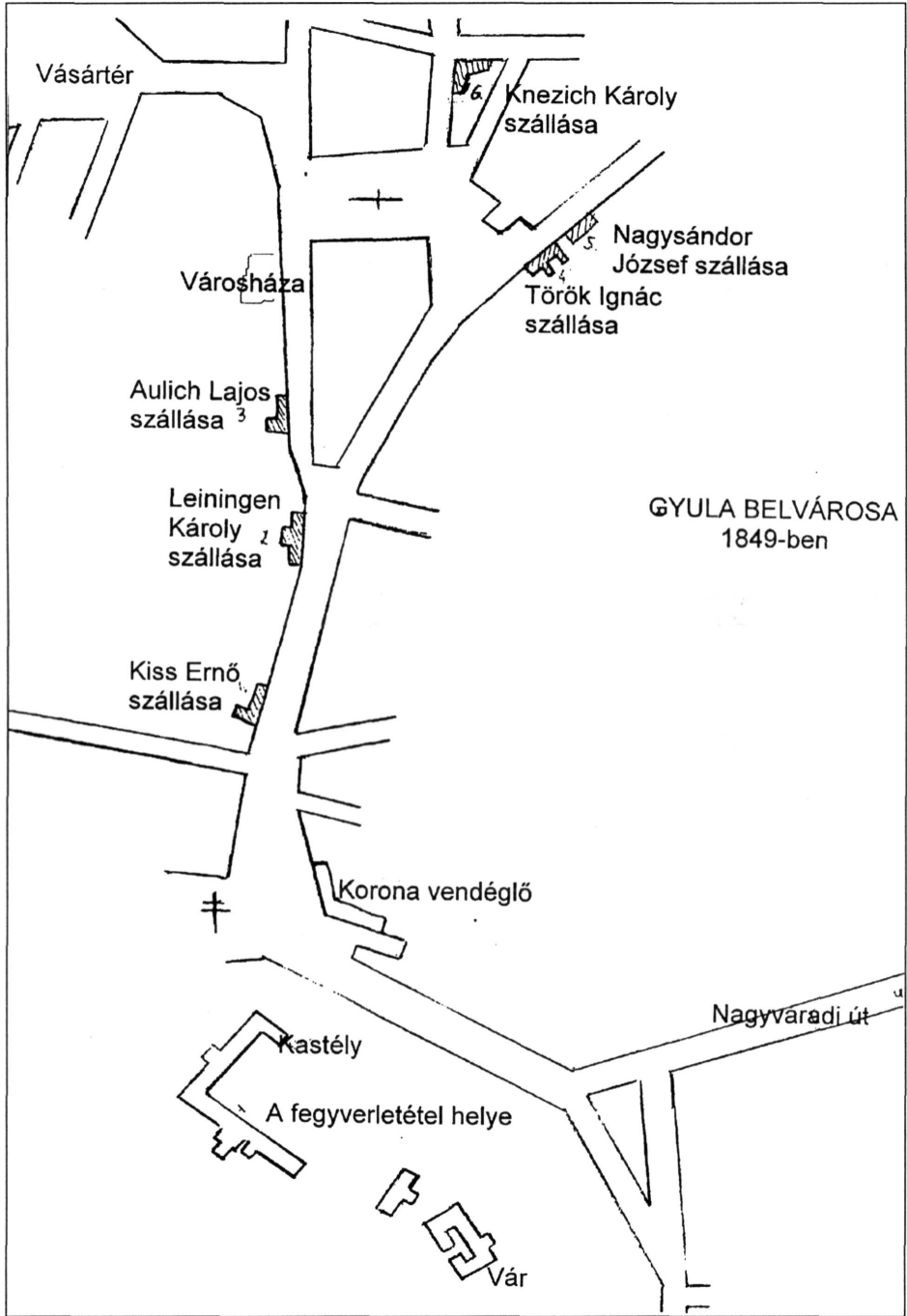
⁵⁵ Schweidel: AVT I. 251–252. és HL. 48/49. 43/429.; Poeltenberg: HL 48/49., 43/413.; Gáspár: AVT II. 175.; Lenkey: AVT II. 185.

⁵⁶ Nagysándor: HL 48/49. 43/413.b. és 43/464., AVT I. 306., *Ecsedy* 92.

⁵⁷ Leiningen: AVT I. 211.

⁵⁸ Kóhn 50.; Damjanich: AVT II. 82.

⁵⁹ *Bona* 274.

6. kép. Gyula belvárosa az 1807-es térkép alapján (szerk.: Németh Csaba)

az „*élelmezésünkről sem gondoskodtak, mit az oroszok még megcselekedtek.*” Erős fedezet alatt tartották a foglyokat. Szállásaikra is csak kísérettel mehettek vissza, az oroszokkal sem találkozhattak már. Reggel 6-kor sorakoztatták őket, 200 kocsi várt rájuk a városháza előtt, indulásra készen.⁶⁰

A visszaemlékezők többsége előtt összerosódtak a fegyverletétel és az osztrákoknak történő kiszolgáltatás eseményei. Ecsedy szerint „*A foglyokkal, kik a városon kívül lágerbe szorítottak, jött kísérettül három zászlóalj... muszka... a városon keresztül, ott adta által kívül a német vasasoknak.*” Podmaniczky a foglyokat kísérő állomány nevét is megtudta: „*Gyuláról Mácsára, s onnan Aradra a Párma-gyalogság és a báró Cress könnyűlovas ezred kísért.*”⁶¹

A kocsikon összezsúfolódva, de legtöbben csak gyalogosan indultak el a végzetes úton, minthogy ekkor már nem csak szolgálati, de a saját tulajdonukban lévő lovaikat is elvették tőlük. A város lelkes lakossága a Farkashalomig kísérte a szomorú menetet. Még az orosz katonáknak is feltűnt, hogy miután a császáriak átvették a foglyokat „*nem csak a bilincs csattant kezükön, hanem rendkívül gorombán is bántak velük.*” A kivonuló csapatot tábornokaik követték. „*Párosan ültek a parasztkocsik egyszerű, sima ülésén, minden kocsin 2–3 osztrák katona.*” Több csoportban indultak el végső útjukra, Mácsán keresztül Arad felé. Ide az első csapat még aznap este, a többség pedig, az éjszakát a szabadban töltve, augusztus 25-én érkezett meg.⁶² (7. kép)

Reischach augusztus 24-én jelentette Haynaunak: „*Montenuovo vezérőrnagy egy körülbelül kétezer tisztből és tizenegyezer főnyi legénységből álló hadifogoly szállítmánnyal innen (Gyuláról) elindult Mácsára és holnap megérkezik Aradra.*”⁶³

Damjanich betegségéről ugyan Csasz Lajos tisztiorvos olyan igazolást állított ki augusztus 23-án, mely szerint: „*a megkezdődött gyógyulás különösebb veszélyeztetése nélkül nem szabad elhagynia a megszokott, szigorúan vízszintes ágyat.*” Montenuovo nem is vitte magával. Miután erről Haynaut is értesítette, a tábornok azonnal meghagyta a hátra maradt Reischach tábornoknak, hogy Damjanichot is küldje Aradra „*még pedig úgy, hogy f.hó 25-én (azaz: a többiekkel egyszerre) Aradra érkezzen.*”⁶⁴

Haynau és vérbírósága már nagyon várta mindannyiukat.

⁶⁰ AVT II. 81–82.p.; 44/93b.; Garzó 95–96. p.; Imrédi-Molnár 139.; Körösi 1888. szeptember 4.: mintegy 50 főnyi csoporttal, vegyes orosz-osztrák fedezet alatt indult Arad felé, de útközben az oroszok lassan elmaradtak.; Oláh II. 415.; Margitay 139.

⁶¹ Ecsedy 192–193.; Podmaniczky 287.; Bourbon Károly pármái herceg nevét a 34. Galíciai gyalogezred viselte: Katona 834.

⁶² Patai 461.; Oláh II. 415.; Imrédi-Molnár 139.: az orosz húsadagok megszűntek, s ennyivalót még pénzért se nagyon lehetett kapni.; Delvig 599.; Máriásy 160.; Fentmaradtak azon németgyulai kocsisoknak adott nyugták, akik 24-én a tiszteket Aradra szállították: 23 előfoggal és 16 szekérral szállítottak el a katonákat. BML, Békés-csanádi megyehatósági iratok 7699/1851. (Itt köszönöm meg dr. Szabó Ferenc ny. megyei műzeumigazgató úr szíveségét, hogy erre a forrásra felhívta a figyelmemet.)

⁶³ AVT II. 83.; Implom-hagyaték, BML: Gy. Kurr. R. 119. 119.: az alispán ugyanezen a napon rendelte el Dobrzánszky felhívására, hogy a községekben írják össze a honvédeket, s további rendeletig ők el ne távozzanak otthonról, az idegeneket pedig kísérjék be Gyulára.

⁶⁴ AVT II. 82–84.

Alább előfogatoknál, amelyeknek a katonaság a Magyar fegyveres Hatalom részére a fogoly Magyar tisztjeinek részére Gyulától Aradig 1849. augusztus 23-án kiszolgáltattak, haván az előfogatoknál.

sor szám	Idője az előfogat ki- járata, a nap	szolgálati adóval név és rangja	Állás	szá- m	állomá- s	egyéb száma
1.	August. 20 ^a 1849	Asbach Cseres	Aradig	2	3 $\frac{1}{2}$	
2.	~ ~	~ ~	~	16	3 $\frac{1}{2}$	
3.	~ ~	Skodlag örmagy	~	12	3 $\frac{1}{2}$	
4.	~ ~	Lechner alexander	~	8	3 $\frac{1}{2}$	
5.	~ ~	~	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
6.	~ ~	Palat alexander	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
7.	~ ~	Plafsi albert főtábornok	~	8	3 $\frac{1}{2}$	
8.	~ ~	Premányi főtábornok	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
9.	~ ~	Steingasser főtábornok	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
10.	~ ~	Stischer örmagy	~	8	3 $\frac{1}{2}$	
11.	~ ~	~	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
12.	~ ~	Deusch főtábornok	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
13.	~ ~	Stemmel	~	4	3 $\frac{1}{2}$	
14.	~ ~	~	~			

7. kép. Azon előfogatoknak, melyek a fogoly magyar tisztjek részére Gyulától Aradig 1849. augusztus 23-án kiszolgáltattak (részlet, BML. Békés-csanádi megyehatósági iratok 76/99/1851)

IRODALOM

AVT 1983.

Az aradi vértanúk. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1983.

Beniczky 1924.

Beniczky Lajos: bányavidéki kormánybiztos és honvéd ezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848–49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Sajtó alá rendezte: Steier Lajos. Bp. 1924.

BML, Békés Megyei Levéltár, Békés-csanádi megyehatósági iratok 7699/1851.

BML, Gyula város levéltára az 1849–50. évi csomóban (Implom-hagyaték)

Bona 1884.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp. 1987.

Degré 1884.

Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Budapest, 1884.

Delvig

Andrej Ivanovics Delvig báró: Fél évszázad az orosz életből 1821–1870 = A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1988.

I. Drozdov

I. Drozdov: A magyar hadsereg fegyverletétele az orosz seregek előtt Világosnál 1849. augusztus 1-én = A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1988.

Dutka

Dutka Tivadar emlékirata = Pelyach István: Egy korszakzáró és áruló-mítoszt teremtő fegyverletéssel. Actas 1991/1–2.

Ecsedy

Ecsedy Gábor időjárási feljegyzései = Kósa László: Adatok Gyula város művelődéstörténetéhez. A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. Szerk.: Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1988., 100. levél

Egressy

Egressy Ákos: Emlékeim az 1848/49-ik évi szabadságharc idejéből. Bp. é.n.

Garzó 1978.

Garzó Imre: Életem és abból merített gondolatok. Bp. 1978.

Gergely

Gergely Károly: Apróságok a nagy fegyverletétel idejéből = Történelmi Lapok, 1897. február 1.

Görgey A. 1988.

Görgey Artúr: Életem és működésem. Bp. 1988.

Görgey I. 1888.

Görgey István: Élmények és benyomások 1848/49-ből. Bp. 1888.

Gracza

Gracza György: A magyar szabadságharc története. Bp. é.n.

HL

Hadtörténeti Levéltár, Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai (továbbiakban: HL 48/49.)

Hentaller 1889.

Hentaller Lajos: Görgey, mint politikus. Bp. 1889.

Horváth 1871.

Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Pest, 1871.

Hunfalvi 1986.

Hunfalvi Pál: Napló 1848–1849. Bp., 1986.

Imrédi–Molnár 1938.

Imrédi–Molnár László: Tóth Ágoston élete és működése. Bp. 1938.

Iszakov

Nyikolaj Vasziljevics Iszakov: A magyarországi hadjárat 1849-ben = A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1988.

Katona 1988.

Katona Tamás = A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1988.

Király

Király Pál: Adatok a világosi fegyverletétel történetéhez = Nemzet, 1885. január 1.

Kóhn 1936.

Kóhn Dávid: Hatvan év multán. Gyula, 1936.

Körösi 1888.

Körösi Sándor: Visszaemlékezés Világosra = Nemzet, 1888. szeptember 1.

Lovas 1944.

Lovas Rezső: Veress Ferenc emlékirata a szabadságharc végéről. Debrecen, 1944.

Lengyel

LT. Lengyel Sándor: Az 1848–49-iki évben Szolnoktól fel Pozsonyig, onnan le Világosig történt csatákról s egyebekről. Erzsébetfalva, 1897.

Nyikolaj

Leontyin Pavlovics Nyikolaj bárónak az 1849. évi magyarországi hadjárat idején vezetett naplója = A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1988.

Margitay 1890.

Margitay Gábor: Aradi vésznapok. Bp., 1890.

Máriássy

Máriássy János visszaemlékezése. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fo. Hung. 3274

Molnár

Molnár György: Világos előtt. Szabadka, 1880.

Osztenkorff

Osztenkorff: A világosi fegyverletétel = Vasárnapi Újság, 1887.

Oláh

Oláh György: Békés vármegye 1848–49-ben. Gyula, 1892.

Pach

Pach Zsigmond Pál: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából = Századok, 1957.

Patai

Patai Antal: A szomorú napokból = Hazánk s a Külföld 1868. július 16.

Podmaniczky 1986.

Podmaniczky Frigyes, báró: Egy régi gavallér emlékei. Bp. 1986.

Régi Honvéd = Vasárnapi Újság, 1890. november 16.

Rozvány

Oláh György: Békés vármegye 1848–49-ben. Ismerteti: Rozvány György = Századok, 1894. 257.

Rüdiger segédtszjtje

Fjodor Vaszilijevis Rüdiger gróf segédtszjtjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra = A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1988.

Sáfrány

Sáfrány Mihály miskolci református líceumot végzett diák, az 1848–49-iki honvéd szabadságharcban önként részt vett honvéd tüzérhadnagy, később lekipásztor emlékiratai. Összeállította vitéz Sáfrány Béla ny. altábornagy. Miskolc, 1941.

Szalkay

Szenttamástól Világosig – Szalkay Gergely emlékirata 1848–49-ről és a 6. honvédszászlóalj történetéről. Szerk.: Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét, 1998.

Szedlák

Szedlák Mátyás: Leleplezések a magyar szabadságharc és a magyar emigráció idejéből. Bp. é.n.

Villecz

Villecz János: Egy sárosszegyei honvéd naplója. Villecz Boldizsár 1848–49-i honvéd százados elbeszélése után. Eperjes, 1898.

Capitulation of the officers of the Hungarian war of independence at Gyula

– Csaba Németh –

*“Our case died at Világos, it was laid out at Sarkad, and
from Gyula the greatest funeral of the world started off,
and the burial was carried out here at Arad.”*

*(Alajos DEGRÉ: My Memories, Volume
II, Budapest, 1884, 384.)*

Résumé

As the end of the Hungarian war of independence the army of Görgei capitulated before the Russians at Világos on 13th August 1849. At the capitulation, however, the officers could keep their side-arms. Their total disarmament was not carried out before the Russians handing them over to the Austrians. This sad act occurred in Gyula, on the square between the fortress and the castle on 22nd –23rd August 1849. Out of the 13 officers executed in Arad on 6th October ten were disarmed here.

Translated by Attila B. Kis

Csaba Németh
Erkel Ferenc Museum
Gyula Kossuth Street 17
5700